

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ АФАРЫСТЫКА ЯК СКЛАДНІК НАЦЫЯНАЛЬнай ІДЫЯМАТЫКІ

А. Я. Леванюк

*Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна, бульвар Касманаўтаў, 21,
224016, г. Брэст, Беларусь, levonyuk.alla@mail.ru*

Разглядаецца нацыянальная афарыстыка як частка нацыянальнай ідыяматыкі. У прыватнасці, падкрэслена, што ідыяматыка любой мовы валодае падвоянай індывідуальнасцю. Адзначана, што апрача ўсіх вышэйпералічаных моўных з'яў, што ўваходзяць у ідыяматыку асобнай мовы, асаблівае месца займаюць афарыстычныя выслоўі, якія належаць адначасова і сістэме мовы, і сістэме культуры.

Ключавыя словы: нацыянальная культура; этнас; ідыяматыка; ідыёма; афарыстычнае выслоўе.

НАЦИОНАЛЬНАЯ АФОРИСТИКА КАК КОМПОНЕНТ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДИОМАТИКИ

А. Е. Левонюк

*Брестский государственный университет имени А. С. Пушкина,
бульвар Космонавтов, 21, 224016, Брест, Беларусь, levonyuk.alla@mail.ru*

Рассматривается национальная афористика как часть национальной идиоматики. В частности, подчеркивается, что идиоматика любого языка обладает двойной индивидуальностью. Отмечается, что помимо всех вышеперечисленных языковых явлений, входящих в состав идиоматики конкретного языка, особое место занимают афористические высказывания, принадлежащие как системе языка, так и системе культуры.

Ключевые слова: национальная культура; этнос; идиоматика; идиома; афористическое высказывание.

NATIONAL APHORISM AS A COMPONENT OF NATIONAL IDIOMATICS

A. Y. Levanyuk

*Brest State University named after A. S. Pushkin, Kosmonavtov Boulevard, 21,
224016, Brest, Belarus, levonyuk.alla@mail.ru*

The national aphorism is considered as part of the national idiom. In particular, it is emphasized that the idiomatics of any language has a double personality. It is noted that in addition to all the above-mentioned linguistic phenomena included in the idiomatics of

a particular language, aphoristic sayings belonging to both the language system and the cultural system occupy a special place.

Keywords: national culture; ethnicity; idiomatics; idiom; aphoristic saying.

Бясспрэчна, нацыянальная культура з'яўляецца працэсам і вынікам асваення чалавекам рэчаіснасці, працэсам творчага асэнсавання свету і сябе ў ім. У розных народаў спосабы і вынікі гэтага асваення маюць агульнае і адметнае, спецыфічна-нацыянальнае, што вызначаецца ўмовамі жыцця і быту этнасу. Усё гэта выразна адлюстроўваецца ў мове: найперш у адметнасці слоўніка, у народнай фразеалогіі, непасрэдна звязанай з матэрыяльнымі і духоўнымі каштоўнасцямі народа, што сфарміраваліся пад уплывам прыродных, гістарычных, культурных і іншых фактараў, у пабудове словазлучэнняў і сказаў, у гукавым ладзе мовы [1, с. 14].

Нацыянальная мова з'яўляецца разнародным сплавам свайго і чужога, спрадвечнага і запазычанага. Наша літаратурная мова ў розных перыяды свайго гістарычнага развіцця рэагавала неаднолькава на лексічныя змены: ці вельмі станоўча ўжывала запазычанні, ці вельмі ўпарта адстойвала сваё. Але ў нацыянальнай мове, як і ў нацыянальнай культуры, даволі цяжка правесці дакладную мяжу паміж сваім і несваім. Аднак нацыянальнае існуе. “Нацыянальныя асаблівасці – даставерны факт, – падкрэслівае акадэмік Д. С. Ліхачоў. – Не існуе толькі якіх-небудзь адзінкавых у сваім родзе асаблівасцей, якія належаць толькі гэтаму народу, толькі гэтай нацыі, толькі гэтай краіне. Уся справа ў некаторай іх сукупнасці і ў крысталічным непаўторным збудаванні гэтых нацыянальных і агульнанацыянальных рысаў. Адмаўляць наяўнасць нацыянальнага характару, нацыянальнай індывідуальнасці – значыць рабіць свет народаў вельмі сумным і шэрым” [2, с. 64]. Усе лексіка-граматычныя і гістарычныя асаблівасці канкрэтнай мовы ў сваёй сукупнасці абумоўліваюць тую якасць гукавой і пісьмовай мовы (рэальна бачную толькі носбітам іншай, у тым ліку і роднаснай мовы), якая можа быць названа ідыяматычнасцю [3, с. 325–326].

Існуюць розныя азначэнні ідыяматычнасці. І. Я. Анічкаў, расійскі лінгвіст, упершыню ўводзіць у сістэму лінгвістычнай тэрміналогіі тэрмін “ідыяматыка”. Ён адзначае, што “да гэтага часу назоўніка «ідыяматыка» ў рускай мове не існавала, як яе няма да гэтага часу ў шэрагу еўрапейскіх моў, напрыклад, мяркуючы па слоўніках, у англійскай і французскай”. У ідыяматыцы І. Я. Анічкоў бачыць падмурак семантыкі. Шматзначныя словы і ідыяматызмы – гэта цэнтры вивучэння семантыкі. Ён адзначае, што семантыка мяркуе ідыяматыку. Яна можа быць распрацавана толькі тады, калі будзе апісана ідыяматыка, толькі назіранні над чыста моўнымі

фактамі могуць стварыць аснову для семантыкі. Ідыяматыка, або вывучэнне спалучэнняў слоў, магла б стаць поўнай і закрытай сістэмай такіх назіранняў. Сучаснае разуменне ідыяматыкі як лінгвістычнай дысцыпліны, якая вывучае ідыяматычныя адзінкі ўсіх узроўняў, шырэй, чым толькі фразеалогія, і не супадае з тым, як тлумачыў ідыяматыку І. Я. Анічкаў, які заклаў асновы вывучэння спалучальнага характару лексікі, што аказалася незвычайна важным як для тэарэтычнай лінгвістыцы, так і для лексікаграфічнай практыкі.

Але, на наш погляд, найбольш поўным і выразным з'яўляецца наступнае азначэнне ідыяматычнасці: “Ідыяматычнасць – наяўнасць у маўленні ўстойлівых зваротаў (ці ідыём) рознага тыпу, значэнне якіх не вычэрпваецца значэннямі слоў, што ўваходзяць у такі зварот” [4, с. 135].

Для таго, каб найбольш поўна зразумець з'яву ідыяматычнасці, неабходна даць азначэнне ідыёме: “Ідыёма (гр. *idioma* – своеасаблівы выраз) – устойлівы зварот маўлення, значэнне якога не вызначаецца значэннем слоў, што ўваходзяць у яго склад” [4, с. 136]. Такім чынам, ідыяматычным з'яўляецца любы зварот маўлення. Ідыяматыка – сукупнасць такіх зваротаў, якія ўключаюць непрэдыкатыўныя адзінкі (фразеалагізмы, перыфразы, устойлівыя найменні, прымаўкі і да т.п.), а таксама прэдыкатыўныя адзінкі (уласна афарызмы, прыказкі, загадкі, дыялогі, апафегмы і да т.п.). Нацыянальныя афарызмы пэўнай мовы з'яўляюцца часткай ідыяматыкі нацыянальнай мовы.

Трэба адзначыць, што ідыяматыка любой мовы валодае падвоенай індывідуальнасцю. Гэта праяўляецца ў тым факце, што, па-першае, ідыяматыка – з'ява сучаснай літаратурнай мовы, таму што кожны зварот з'яўляецца самастойнай часткай некалі актыўнай маўленчай мадэлі, якая з часам страціла сваю актуальнасць. Па-другое, ідыяматыка – адлюстраванне нацыянальных рэалій, якія складалі ў свой час самабытнасць культуры таго ці іншага народа. Менавіта індывідуальнае з'яўляецца асабліва трывалай сувяззю пры ўзаемадзеянні народаў і іх культур, таму што менавіта індывідуальнае з'яўляецца нацыянальнай скарбам пры міжкультурным узаемадзеянні народаў. “Менавіта індывідуальныя асаблівасці народаў звязваюць іх адзін з адным, прымушаюць нас любіць народ, да якога мы нават не належым, але з якім сутыкнуў нас лёс, – падкрэсліваў Д. С. Ліхачоў. – Значыць, выяўленне нацыянальных асаблівасцей характару, веданне іх, роздум над гістарычнымі абставінамі, якія садзейнічаюць іх стварэнню, дапамагаюць нам зразумець іншыя народы. Роздум над гэтымі нацыянальнымі асаблівасцямі мае агульнае значэнне. Ён вельмі важны” [2, с. 65].

Кожнае слова ў кожнай мове ў вызначаны момант яго развіцця ўваходзіць у абмежаваную колькасць больш ці менш устойлівых спалучэнняў

слоў, і ў кожнай мове ў вызначаны момант знаходзіцца абмежаваная колькасць спалучэнняў. Агульная лічба гэтых застылых ці ўстойлівых спалучэнняў для кожнай мовы адносна невялікая. У той жа час любая фраза, вымаўленая ці ўзятая з любога тэксту, поўнаасцю з іх складаецца. Такія выразы ў большасці сваёй не супадаюць літаральна з адпаведнымі выразамі ў іншых мовах: часцей за ўсё яны адрозніваюцца па сваёй граматычнай структуры; часам яны не маюць карэлятываў у іншых мовах і таму іх нельга перакласці.

Нацыянальная ідыяматычнасць праяўляецца па-рознаму: гэта найменні прадметаў матэрыяльнай культуры (*хлуд, бярозавік, чыгунка, лядоўня, світка, насоўка*); дзеянняў і стану (*усмакаваць, блюзніць, пасырэць* і інш.); з’яў прыроды, назваў жывёльнага, расліннага свету (*дзік, старадрэвіна, пярун*). Многія назвы расліннага і жывёльнага свету, набываючы ў той ці іншай мове пэўнае культуралагічнае значэнне, выступаюць сімвалам самой краіны, народа. Так, назва *сакура* асацыіруецца ў нашай свядомасці з Японіяй, *лаўр* – з Іспаніяй, *бяроза* – з Расіяй. Сімвалам жа беларускай зямлі сталі *васілёк, шыршына* [1, с. 17].

Акрамя таго, асабліва адметныя рысы мовы таго ці іншага народа вельмі выразна адлюстроўваюцца ў моўных зваротах: звароты з асаблівасцямі кіравання і дапасавання (*смяцца з кагосьці, пайсці ў грыбы, хварэць на грып* і інш.), розныя фразеалагізаваныя формулы маўленчага этыкету для выражэння прывітанняў, пажаданняў, падзякі і г. д. (*Спажывайце на здароўе! Добра гадуйся! Каб быў здаровы, як дуб скарбовы! Гладкай дарогі! Да набачэння! Дзіўная рэч!* і інш.), фразеалагічныя звароты (*біць бібікі, сам-насам, за рубель жабу ў Вільню пагоніць, як кату пад’есці з жабінай прыгаршчы* і інш.).

Трэба адзначыць, што далёка не ўсе даследчыкі адносяць да нацыянальнай ідыяматыкі афарызмы, прыказкі і прымаўкі. Але менавіта на такія спецыфічныя выразы багаты беларускі народ. Усім знаёмыя наступныя выразы: *Які музыка, такое гранне; Добры чалавек і сабакі дражніць не будзе* і інш.

Апрача ўсіх вышэйпералічаных моўных з’яў, што ўваходзяць у ідыяматыку асобнай мовы, асаблівае месца займаюць афарыстычная выслоўі, якія належаць адначасова і сістэме мовы, і сістэме культуры. Доказам гэтаму з’яўляецца тое, што кожная мова захоўвае ў адзінках, якія маюць вобразна-метафарычнае, сімвалічнае значэнне, культурна-значную для гэтага этнасу інфармацыю, зберагае культуру як гістарычную нацыянальную памяць. Менавіта да такіх адзінак належаць афарыстычныя выслоўі, якія сваім глыбінным зместам могуць накіраваць чалавека на жыццёвы шлях, заспакоіць у бядзе, падштурнуць да барацьбы з перашкодамі. Такія

нацыянальныя выразы адыгрываюць і выхваўчую ролю: пашыраюць духоўны свет чалавека, фарміруюць маральныя якасці. Значная эканамічнасць слоў, глыбіня семантыкі, яркая вобразнасць, адмысловая моўная формула робяць выслоўі стылістычнымі шэдэўрамі, што вельмі ўзбагачае маўленне. У лінгвістычным плане выслоўі валодаюць шэрагам рыс, якія дазваляюць адносіць іх да моўных з'яў: устойлівасцю, узнаўляльнасцю, наяўнасцю шэрага мастацка-стылістычных сродкаў, маўленчай варыятыўнасцю. Сведчаннем жа таго, што выслоўі адносяцца да сістэмы культуры, з'яўляюцца такія ўласцівасці, як сэнсавая завершанасць, вобразнасць і лаканізм выражэння, прыналежнасць пэўнаму аўтару. Трэба падкрэсліць, што да культурнай традыцыі многіх народаў належыць збіранне выслоўяў вядомых дзеячаў культуры.

Найбагацейшай крыніцай выслоўяў з'яўляюцца творы беларускіх аўтараў: М. Танка, Р. Барадуліна, З. Дудзюк, Я. Купалы, В. Зуёнка, П. Панчанкі, М. Багдановіча і інш.: *Навошта каласы, калі няма васількоў?* (М. Багдановіч); *Міхал лічыў Нясвіж Парыжам* (Я. Колас); *Беларусу і ў Парыжы сняцца белізна бяроз і сосен медзь* (П. Панчанка); *Калі за Беларусь аддаць жыццё святыя клічуць – буду не старонні* (Н. Гілевіч); *Мне бацькаўчынай цэлы свет, ад родных ніў я адварнуўся... Адно... не збыў яшчэ ўсіх бед: мне сняцца сны аб Беларусі* (Я. Купала); *Пакідайце і буслу і чайцы больш вады і неба на душу* (П. Панчанка) і інш. Ва ўсіх гэтых афарызмах пранікнёна свеціцца наша, роднае, на што ўказваюць нацыянальныя рэаліі і сімвалы. Калі нацыянальная афарыстыка народжана беларускімі аўтарамі, то мадрасць, якой яна напоўнена, сусветная. Гэтыя якасці афарыстычных выслоўяў гавораць пра тое, што яны сітуацыйна запатрабаваныя, павінны складаць культурную спадчыну асобы з мэтай надання нашаму маўленню экспрэсіўнай афарбоўкі і ёмістасці: *Паспрабуйце любіць Беларусь не здалёку, а зблізку, такую, якая яна ёсць. Паверце, яна вартая таго!* (Б. Сачанка); *Беларусь у гісторыі, як жанчына ў жыцці* (М. Касцюкевіч); *...зямля наша – дом, яна – магіла прашчураў і калыска будучых пакаленняў нашых!* (В. Ластоўскі); *Будзь сам сабою, Беларус...* (З. Бядуля); *У кожнай ракавінцы – гучыць мора, у кожным камяні і ў кожнай валочцы – жыве Беларусь* (Л. Рублеўская); *Дараваць і забываць – гэта мы, беларусы, умеем* (Л. Рублеўская); *Любіць нас, беларусаў, таксама трэба з немай цярплівасцю* (Я. Брыль) і інш.

У афарыстычных выслоўях праяўляюцца вельмі выразна нацыянальныя рысы кожнага народа. Для беларусаў выяўляюцца такія рысы нацыянальнага характару, як чуллівасць, спагадлівасць, уласная годнасць,

працавітасць, патрыятызм, мужнасць, мудрасць, духоўнасць: *А вось чу-ласць, чалавечнасць – ім дарога проста ў вечнасць – больш за ўсё нам да-ражэй* (Я. Колас); *А душа наша – уся са спагады* (Я. Сіпакоў); *Без ча-лавечнасці не будзе і вечнасці* (П. Панчанка); *Без радзімы народа няма, без народа няма Радзімы* (Р. Барадулін); *Калі ў чалавека выхавана любоў да Радзімы, ён паўсюль будзе памятаць пра свой абавязак перад ёй* (У. Ко-лас); *Для ўсіх і кожнага – на свеце найпрыгажэйшы родны край!* (Н. Гілевіч); *Трэба заставацца чалавекам на зямлі, хто б ты ні быў на пашпарту!* (У. Ліпскі); *А нам стаяць, не гнуцца, як трысцё, бо лёс славян і лёс майго народа – нялёгкае і гордае жыццё* (У. Караткевіч); *Гасподзь схіляецца да ўсіх, ды духам ніцых ён не чуе* (Н. Мацяш); *Багаты духам той, хто дорыць многа, убогі – хто не дорыць, а бярэ* (А. Звонак); *Балю-чай раны не дражні, мудрым будзь, ды не мудруйся* (К. Кірэенка); *...калі дзіцё тваё прывыкне змалку паважаць кожнага старца, то, вырашы, і цябе пашануе ў старыя гады* (В. Ластоўскі) і інш. Афарызм – гэта спе-цыфічная адзінка лексічнай сістэмы, якая мае сваю адметную структуру. Яны існавалі, існуюць і будуць існаваць, таму што ў іх закладзена філа-сафічнасць, універсальнасць, арыгінальнасць, якая падкрэсліваецца самой моўнай формулай афарызма.

Бясспрэчна, афарызм уваходзіць у сістэму беларускай ідыяматыкі як адзін з відаў выслоўяў – таго тыпу маўленча-камунікацыйных адзінак, што з’яўляюцца аўтарскімі мікратэкстамі і маюць нацыянальна-спецыфічны ха-рактар па зместу і форме, бо захоўваюць, як і іншыя мікратэксты (прыказкі, загадкі, прытчы, крылатыя словы і пад.), інфармацыю пра сістэму духоўных каштоўнасцей людзей, аб’яднаных адзінай культурай. Аднак перш чым пе-расягнуць нацыянальныя межы і перайсці ў разрад агульначалавечых фено-менаў, афарыстычныя выслоўі павінны быць “апрацаваны” ў межах нацыяна-льнай філалогіі і нацыянальнай культуры, таму што, згодна афарызму В. Адамчыка “Праўду кажучь, што край – то абычай”.

Вывучаючы нацыянальную афарыстыку, мы перакананымся ў яе глыбіннай значнасці для роздуму аб жыцці, для фарміравання этнана-цыянальнага светаўспрымання і ўсялюдскай духоўнасці, для нашых сён-няшніх ацэнак і рашэнняў.

Библиографические ссылки

1. *Сямешка Л. І.* Беларуская мова : Вучэбны дапаможнік. Мінск : Сучаснае слова, 1999.
2. *Лихачёв Д. С.* Заметки о русском. М. : Сов. Россия, 1981.
3. *Кривицкий А. А., Михневич А. Е., Подлужный А. Н.* Белорусский язык для го-ворящих по-русски. Мінск: Выш.шк., 1990.
4. *Комлев Н. Г.* Словарь иностранных слов. М. : ЭКСМО-Пресс, 2001.